

bag Lægeforeningens boliger, og endelig også om, hvad de allerfattigste arbejderfamilier spiste. Det er en både interessant og oplysende artikel, som dog skæmmes af mangel på belæg for mange af pointerne i form af kilde- eller litteraturhenvisninger. Samtidig undrer det, at man kan skrive om socialhygiejnen i Danmark uden at referere til Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensens bog om emnet.

Sidst, men ikke mindst kommer vi til antologiens længste og mest omfattende bidrag, nemlig Christina Folke Ax' artikel om kartoflens folkelige gennembrud. Da der med ca. en fjerdedel af siderne næsten er tale om en bog i bogen, ville det have været rart med en indholdsfortegnelse for at fastholde overblikket. Ax starter med kartoflens tidlige historie i Danmark, men har hovedfokus på udbredelsen af kartoflen til den danske almue, dels som madvare, dels som husdyrfoder og dels som kilde til kontanter gennem salg. Ud fra et omfattende kildestudium kortlægges de regionale forskelle i knoldens udbredelse op gennem 1800-tallet, og der ses på kartoffelpestens virkninger, før forfatteren går i detaljer med kartoflen som fødemiddel både hos den almene befolkning på land og i by og på fattiganstalter o.l. I betragtning af hvor lidt enstrenget kartoflens historien om kartoflens modtagelse og spredning er, og hvor svært det har været at finde kilder, er det på overbevisende måde lykkedes at få en sammenhængende og overbliksgivende fortælling frem om et vigtigt emne i den danske madhistorie.

Man ser med forventning frem til bind 2.

Anita Kildebæk Nielsen

DIETMAR GRYPA: Der Diplomatische Dienst des Königreichs Preußen (1815-1866). Institutioneller Aufbau und soziale Zusammensetzung. Berlin 2008, Duncker & Humblot. 600 s. 98 EUR.

Den preussiske stat opbyggede i løbet af det 19. århundrede en egentlig udenrigstjeneste underlagt et ressortministerium. Grypas habilitationsarbejde gennemgår udenrigsministeriets struktur og udvikling samt ikke mindst rekrutteringen af medarbejdere og deres karriereveje og -muligheder.

Et omfattende bilagsmateriale giver overblik over ministeriets og repræsentationernes vigtigste ansatte, fx de otte *Außerordentliche Gesandte und bevollmächtigte Minister*, de sytten *Legationssekretäre*, den ene *Attaché* og de fire *Legationskanzlisten*, der var udsendt til København fra Berlin i perioden 1815-66. Den preussiske repræsentation i København

var relativt velbesat og rangerede i vigtighed på linje med repræsentationerne i Bruxelles, Den Haag, Stockholm, Napoli og Torino.

Preussen havde 1815-1866 ca. 30 diplomatiske repræsentationer i andre tyske stater, i det øvrige Europa og oversøisk i fx Kina, Chile, Brasilien, USA, Mexico og Persien. Landet forblev et »ikke særlig indskrænket monarki«, og diplomatiet var sammen med militæret områder, som nød de preussiske kongers personlige opmærksomhed – helt ned til personalesagerne. En set fra København særlig interessant personalesag var den danskfødte Christian Günther Graf von Bernstorffs opstigning til preussisk udenrigsminister 1818-32, om hvilken blandt andre Wilhelm von Humboldt nærede betænkeligheder: »Wie kann ein Fremder, der kein inneres Gefühl für Preußens Volk hat, für die besten Interessen der Nation arbeiten?« (s. 108). Først med den egenrådige Bismarcks tiltrædelse som minister i 1862 indskrænkedes monarkens indflydelse, uden at indtrykket af en absolutistisk regeringsførelse dermed ændredes.

Ikke overraskende var flertallet af de preussiske diplomater ikke-katolikker. Reformerte huguenotter var overrepræsenterede, hvilket antagelig skyldtes, at de ofte havde gået på fransk gymnasium og derfor havde de nødvendige sprogkundskaber.

En af Grypas væsentlige pointer er hans nuancering af den almindelige opfattelse, at adelig herkomst var en nødvendig forudsætning for at finde beskæftigelse i diplomatiet. Ganske vist kaldte næsten alle, der beklædte højere stillinger i diplomatiet, sig adelige, men det dækkede over tre omtrent lige store grupper. For det første fødselsadelen, dernæst første eller anden generations brevadelige, og for det tredje den gruppe, der med urette anvendte adelstitel. Det gælder fx Carl Gustav Meuron, gesandt i København 1826-1830, der kaldte sig greve, selvom han var borgerlig af fødsel. For Meuron som for adskillige andre hændte der dog det, at de pr. efterbevilling fik den ret, som de af egen kraft havde tiltaget sig, således at han fra 1828 med kongens tilladelse kunne kalde sig greve. At bedraget dermed blev ikke alene tålt men også belønnet, tyder på, at adelskab – *Schein oder Sein* – blev anset som en nødvendighed i den diplomatiske verden.

Andelen af borgerligt fødte i diplomatiets tjeneste var altså større end hidtil antaget. De adelige udgjorde på den anden side en slags aristokratiets aristokrati, idet de stammede fra blot 160 af de op mod 20.000 preussiske adelsfamilier, nemlig de rigeste og bedst uddannede. At der i Preussen skulle have eksisteret så mange adelsfamilier, er en oplysning fra håndbogslitteraturen. Der er tale om et skøn. Men under

alle omstændigheder var rekrutteringsgrundlaget meget smalt. »Der auffälligste Befund bei der Untersuchung der Angehörigen der Ministerialbürokratie wie der Gesandten ist die Häufung von bestimmten Familiennamen.« (s. 236) Dette gjaldt også for de borgerlige. Det tyder på en udbredt nepotisme.

Diplomat blev man dog under ingen omstændigheder uden en god uddannelse, en norm, der blev institutionaliseret med indførelsen af en egentlig diplomatisk eksamen i 1827.

Hvad der altså på overfladen lignede en aristokratisk organisation, var i overvejende grad nepotistisk-meritokratisk. Med Bismarck skete der dog på dette som på mange andre punkter et brud. Bismarck, der nødvendig omgav sig med folk, der kunne gøre ham rangen stridig, gjorde flere undtagelser og rekrutterede folk uden formelle eller – antyder Grypa – reelle kvalifikationer. Før Bismarck var det fx usædvanligt at se officerer i diplomatiet, men med hans tiltræden »wurde soldatischer Gerhorsam zu einem Auswahlkriterium für die Besetzung von Positionen im preußischen Gesandtschaftswesen« (s. 389).

Grypa drager ikke forhastede konklusioner eller opkaster dristige teorier. Bogen er en klassisk, grundig prosopografisk studie, der ikke hævder at sige noget om preussisk udenrigspolitik, men til gengæld en hel del om dem, der bedrev den. Gode registre øger anvendeligheden.

Jes Fabricius Møller

INGER SØRENSEN (udg.): Niels W. Gade og hans europæiske kred. En brevveksling 1836-1891. Det Kongelige Bibliotek & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2008. Bd. 1-3, fortløbende pagineret, i alt 1160 s. 600 kr. (online hos Museum Tusulanums Forlag).

I 1999 lagde Inger Sørensen ud med en trebinds brevudgave med Hartmannfamiliens korrespondance suppleret med et fjerde bind – og endda et femte: biografien *Hartmann. Et dansk komponistdynasti*.

Inger Sørensen fulgte i 2002 succesen op med sin banebrydende Niels W. Gade-biografi, som på den ene side ryddede op blandt myter og på den anden side dokumenterede undertitlen: »Et dansk verdensnavn«. Det bliver klart, at Gade i sin samtid havde en helt enestående position i Europa, hvor man spillede hans musik overalt. Efter hans død blev der til gengæld *meget* stille om ham. Men i den sidste lille menneskealder er stilheden brudt, en samlet udgave af hans værker er ved at se dagens lys, og de fleste af hans kompositioner er nu blevet